

doc. JUDr. Radoslav Procházka, Ph.D.
Právnická fakulta Trnavskej univerzity

Autizmus slovenskej justície

Dovolím si začať od úplného základu, ako v škole, a ak vám to príde príliš didaktické, vopred sa ospravedlňujem, potrebujem to však na ilustráciu perspektívy, z ktorej sa chcem témy chopiť. Tým úplným základom je systémové vymedzenie mandátu, ktorým súdy disponujú a zdroja tohto mandátu. Vo forme štátu, ktorý svoj pôvod trasuje do spoločenskej zmluvy, čiže v modernom demokratickom právnom štáte, platí, že rovnako ako iné orgány verejnej moci, aj súdy získavajú od zdroja všetkej moci v štáte poverenie, aby vo vymedzenej sfére svojej vecnej pôsobnosti vykonávali svoje ústavou a zákonom určené kompetencie. Je to nepriamy mandát, ale je to mandát, *ergo* poverenie. Jeho podstata spočíva v tom, že autoritatívne rozhodujú spory, rozhodujú o osobnom stave, preskúmajajú zákonnosť verejnosprávnych rozhodnutí a rozhodujú o vine a treste.

Fikcia spoločenskej zmluvy má vo vzťahu k súdom dva vzájomne súvisiace rozmery: jeden sa týka povedzme že prakticko-bezpečnostných aspektov spoločenského života a druhý jeho demokratických základov, čiže v konečnom dôsledku rovnosti. V tom prvom ide o to, že dostupnosť účinnej súdnej ochrany je z právneho hľadiska nevyhnutným predpokladom legitimacy zákazu svojpomoci pri obrane vlastných záujmov a z faktického hľadiska dôležitou podmienkou absencie motivácie využívať rôzne svojpomocné nástroje ochrany bez ohľadu na ich prípadnú ilegalitu. V tom druhom ide o to, že nestrannosť súdneho rozhodovania je len finálnou fázou reťazca, na ktorého začiatku je rozhodnutie občanov nechať o svojich spoločných veciach rozhodovať štát. Presne tak to predpokladá zmluvná teória vzniku štátu – slobodní jedinci sa vzdávajú časti svojej autonómie a na správu svojich vecí ustanovujú spoločnú autoritu, ktorej zverujú moc tak ustanoviť všeobecne platné pravidlá, ako aj tieto pravidlá aplikovať v konkrétnom prípade. Základným atribútom je rovnosť účasti každého jednotlivca na tejto správe a tej je učené zadosť iba v prípade, ak má člen spoločenstva nielen rovnakú možnosť zvoliť si zástupcu, ktorý tie pravidlá bude tvoriť, ale ak o jeho konkrétnej veci budú rozhodovať práve a len tieto pravidlá, nie iné faktory. Preto je viazanosť sudcu zákonom rozhodujúcim nástrojom jeho nezávislosti a nestrannosti a preto je táto nestrannosť – viazanosť pravidlami, na tvorbe ktorých sa adresát rozhodnutia mohol podieľať v rovnakej miere ako iní – nevyhnutným logickým vyústením pojmových náležitostí demokracie ako formy vlády.¹

V koncíznej skratke, legitimitou disponuje zverenie rozhodovacej právomoci súdom iba v tom prípade a v tej miere, v akej jednak zabezpečuje dostupnosť účinnej

¹ V teórii je to symetrický vzťah: ako jednotlivci dávame celku správu aj nad svojimi záležitosťami, a ten nám na oplátku dáva garanciu, že sa každá naša záležitosť bude spravovať rovnakými pravidlami, ako rovnaké záležitosti iných jedincov, s ktorými zdieľame tú istú jurisdikciu. V praxi je to ale asymetrický vzťah: akokoľvek môžem byť so službami štátu nespokojný, mám vždy na výber buď jednu z ním garantovaných možností, alebo, so všetkými rizikami a nepohodlím, ktoré z toho vyplýva, ilegálnu cestu.

súdnej ochrany a jednak túto ochranu poskytuje nestranne. Čím menej efektívny, predvídateľný a vecne kompetentný je štátom garantovaný výkon spravodlivosti, tým menšia je legitimita štátu ako takého a tým vyššia motivácia jednotlivca usilovať o štátom negarantovaný výkon spravodlivosti.

Prečo takýto ornamentálny doktrinálny úvod? Preto, že ak výrazná väčšina skutočných a potenciálnych klientov justičného systému tomuto vyslovuje zásadnú nedôveru, má štát ako taký problém, ktorý sa nedá odbiť úvahami o tom, že ľudia tomu nerozumejú, alebo sú ovplyvnení mediálnym masírovaním, a tak podobne. Štát, ktorý voči svojim občanom denne používa násilie či už v podobe jeho aktuálnej realizácie alebo v podobe jeho hodnovernej hrozby (a to robí každý jeden štát, to je napokon jedna z určujúcich črt štátu ako formy organizácie spoločnosti), ho používa legitímne iba za predpokladu, že zánik mojej možnosti používať ho takisto je kompenzovaný možnosťou domôcť sa ochrany svojich práv od toho subjektu, ktorý nástroje takejto ochrany odopiera mne. Som presvedčený, že ak dôvera ľudí v schopnosť štátu zabezpečiť efektívnu a nestrannú súdnu ochranu klesne pod kritickú mieru (a my nevieme odhadnúť, kedy presne môže dôjsť k onomu gladwellovskú bodu zlomu), radikálne klesne aj ich ochota zdržať sa využívania svojpomocných nástrojov a to v miere, ktorá môže ohroziť stabilitu súčasného Pax Slovaca.

Paradoxom slovenskej nedôvery v justíciu je vzájomne sa potencujúci efekt príčin a následkov. Inak povedané, nedôvera v domáce súdy je výsledkom napätia medzi našim zmyslom pre spravodlivosť, ktorý nemáme vyvinutý o nič menej ako iné národy, a našim presvedčením, že u vrchnosti sa človek spravodlivosti nedovolá inak ako fígľom. To, čo nám vadí, že robia iní, sme za rovnakých alebo podobných okolností ochotní robiť my sami, súc presvedčení, že kto si veci nevybavuje, okráda svoju rodinu. Neplatí to samozrejme iba pre súdy a ani pre ne to neplatí viac, než to platí na akomkoľvek inom úrade, pracovisku, škole či akomkoľvek inom mieste, kde dopyt po výsledkoch ešte stále prevyšuje ich ponuku.

V tomto zmysle je domáci systém výkonu spravodlivosti verným obrazom spoločnosti ako takej, predovšetkým jej nedôvery vo funkčné authority, vo vrchnosť ako takú a z nej vyplývajúcej preferencie pre neformálne postupy, *in vulgo* pre vybavovanie, čo je len iný názov pre pomery, v ktorých nerozhodujú pravidlá, resp. osoby podľa pravidiel, ale rozhodujú osoby, resp. osoby podľa osôb, na ktoré sa tie pravidlá majú uplatniť. Dalo by dlhé hodiny diskutovať o tom, či tu preferenciu pre neformálne postupy a vybavovanie máme preto, že nefunguje systém, alebo systém nefunguje preto, že mu nie sme schopní prejavovať dost' dôvery, ale k tomu sa ešte dostanem. Podstatné je to, že – pri nevyhnutnej miere zjednodušenia – diagnóza „ak sme nedostatky systému schopní využiť, tak sme ich aj ochotní využiť (ak vec viem vybaviť, tak ju aj vybavím)“ je prierezovou diagnózou slovenskej spoločnosti, presahujúcou vekové, regionálne, profesijné, vzdelanostné, rodové či politické hranice a postihujúcou každú oblasť, v ktorej dopyt presahuje ponuku.

Na tomto mieste na chvíľu odbočím, ale bude to, dúfam, účelná odbočka. Nedávno som na Facebooku našiel status svojho známeho, ktorý inzeroval, že v tej a tej

knižnici či kníhkupectve majú knihu prof. Krskovej o profesijnej etike právnika za tridsať centov. Niet azda výpovednejšej anekdotickej diagnózy než je táto, čiže fakt, že právnické prostredie prejavilo o autoritatívnu etickú lekciu taký záujem, aký sa hádam nepodarí podliezť ani cédečkám finalistov prvej série Superstar. Z tohto faktu neodvodzujem, iba ním ilustrujem predchádzajúce myšlienky a ich modifikovanú podobu, čiže dve spojené tézy, ktoré tvoria motivickú líniu zvyšku môjho príspevku: v oblasti výkonu spravodlivosti je ponuka zásadového konania vo svojom súhrne totožná s dopytom po zásadovom konaní, a zásadové konanie môže oslabiť konkurencieschopnosť jeho nositeľa v súťaži o prestíž, úspech a jeho hmotné vyjadrenie.

Najskôr k tej prvej téze a k pojmom, ktoré používa: oblasťou výkonu spravodlivosti mám na mysli celý systém, vrátane vyšetrovateľov, prokurátorov, advokátov, exekútorov a v istej perspektíve dokonca aj normotvorcov. Ponukou zásadového konania mám na mysli, s prepáčením, etickú samoreguláciu jednotlivých aktérov výkonu spravodlivosti v zmysle oddelenia ochoty od schopnosti využívať nedostatky systému, a dopytom po zásadovom konaní mám na mysli sústredené úsilie adresátov výkonu spravodlivosti vyvodzovať zodpovednosť za také konanie, aké akýsi pomyselný spoločenský kánon nepovažuje za etické. Adjektívum zásadový a etický tu používam vo význame, v akom je jeho súčasťou jednak kvalifikovaný a jednak poctivý, t.j. nestranný výkon právomoci.

Druhá téza pojmové vysvetlenie nepotrebuje. Vo svojej vzájomnej kombinácii znamenajú obe tieto myšlienky relatívne jednoduchú diagnózu: základným modusom vivendi výkonu spravodlivosti na Slovensku je tzv. väžňova dilema, a tento stav zodpovedá väčšinovým očakávaniam adresátov práva.

Väžňova dilema je známym príkladom z oblasti teórie hier, nebudem ho opakovať, skôr skúsím zmysluplnú adaptáciu na výkon spravodlivosti: ak je súčasťou postoja účastníka konania očakávanie, že druhá strana v prípade svojej schopnosti presiahnuť formalizované postupy a neformálne ovplyvniť výsledok sporu bude ochotná túto schopnosť aj využiť, potom je prirodzené, že on je svoju prípadnú schopnosť ochotný využiť tiež a že sa túto schopnosť snaží dokonca kultivovať.

Poviem to ešte inak: nie nestranné rozhodnutie je výsledkom dopytu, ktorý ide úplne zdola, čo nie je žiadny objav, samozrejme, ja len tvrdím, že tá dopytová stránka sa v úvahách často stráca a pritom je jedným z hlavných determinánt konečného výsledku. Viem, že tu bude kvantum rečníkov, ktorí sa na vec budú pozerat' z opačnej strany, čiže budú hľadať cesty ako dosiahnuť to, že dopyt po vybavovaní nebude mať kto chcieť uspokojovať, ja som sa pokúšal vysvetliť, možno nie veľmi obratne, prečo nízka dôvera verejnosti v súdnictvo je v istom zmysle sebaoptvrdzujúcim sa proroctvom, že teda prejavy tejto nedôvery sú často jej vlastnou príčinou. Sme jednoducho nespokojní, že tí druhí sú ochotní robiť to, čo aj my a že nás teda vlastne nútia robiť to isté.

Na Slovensku je relatívne vysoká miera nedôvery v inštitúcie ako také, súdy nevynímajúc, skôr naopak: táto nedôvera jednak vyúsťuje a jednak je sama výsledkom rozšíreného spôsobu riešenia úradných záležitostí formou osobného vybavovania;

rozšírenosť tohto spôsobu zvyšuje motiváciu jednotlivých aktérov systému nezostať na mraze za dverami a teda ďalej potencovať a spevňovať tento začarovaný kruh. Nebezpečné je to, že ide skôr o špirálu, pretože čím je viac takýchto čiernych pasažierov, tým pravdepodobnejší je najskôr kolaps legitimacy systému a následne, povedal by som, že nevyhnutne, aj kolaps jeho efektivity a teda vôbec akejkolvek motivácie ho používať.

Prejdem teraz na chvíľu na tú ponukovú stranu, k otázke, prečo vôbec dopyt môže naraziť na nejakú ponuku. Nepôjdem do takých faktorov ako je úroveň právnického vzdelávania, spôsob výberu sudcov, písané aj faktické parametre kariérneho postupu v justícii, a tak ďalej, hoci sú to faktory, ktoré majú aspoň taký význam ako tie, ktoré sa chystám spomenúť.

Ja z takej širšej perspektívy za jednu z hlavných príčin čoraz nástojčivejších lamentácií nad stavom slovenského súdnictva považujem jeho, s prepáčením, autistické tendencie. Autizmom slovenskej justície mám na mysli to, že v miere menšej ako v mnohých iných jurisdikciách, s ktorými by sme sa mali chcieť porovnávať, komunikuje s priestorom za jej vlastnými hranicami.

V niektorých jurisdikciách sú sudy svojimi rozhodnutiami nútené komunikovať priamo s verejnosťou, ktorá je nielen koncepčným, ale aj bezprostredným zdrojom ich mandátu. V iných, nám kultúrne, tradíciou aj geograficky bližších jurisdikciách, sa zase sudy svojimi rozhodnutiami často obracajú na doktrinálne prostredie, v iných za svoje hlavné publikum považujú širšiu štátnu administratívu, a tak ďalej, ide jednoducho o existenciu efektívnej spätnej väzby, nejakej relevantnej úrovne, ktorá komunikuje s justíciou a sama je adresátom jej interpretačných výkonov, a ktorá tak predstavuje mechanizmus neformálnej zodpovednosti. Mám pocit, že u nás sa justícia uzatvára do seba nielen pokiaľ ide procesy, súvisiace s úpravou jej vnútorných pomerov, čo sa dá pochopiť, ale aj pokiaľ ide o prejavovanie potreby mať svoje zrkadlo, mať nejaký korekčný a tým pádom aj afirmačný náprotivok – ono totiž afirmačne môže pôsobiť len taká úroveň, ktorá je zároveň schopná a ochotná pôsobiť ako korektív, pretože také tie sebaopotvrdzujúce, vnútro systémové afirmácie, majúce podobu vzájomného potľapkávania sa po pleci, nemajú reálny afirmačný účinok. Toto je ten akože autizmus, tá samoreč, pri ktorej toho, ktorý hovorí sám k sebe, hlasy zvonka najskôr len rozptyľujú, neskôr vyrušujú a potom mu prekážajú natoľko, že ich úplne vytesní a prestane cítiť potrebu akejkolvek spätnej väzby. Pokusy o inštitucionálne seba-zovretie súdnictva tak podľa môjho názoru sú „len“ sprievodným znakom širšie koncipovaného postoja, ktorého podstatou je presvedčenie o odbornej aj eticko-regulačnej sebestačnosti súdnictva a o absencii potreby mať vôbec nejaké publikum a dostávať od neho vôbec nejaké hodnotenie.

Nemyslím si pritom, že táto monologickosť ide výlučne na vrub sudcov, ale že súvisí s tradíciou, resp. skôr s absenciou tradície viesť ostrú, ale zásadne vecnú a kultivovanú polemiku o spôsobe, akým dočasní nositelia zverenej moci vykonávajú svoj mandát. Že to, že sa všetci poznáme a že všetci chceme byť s každým zadobre vedie k tomu, že vecné spory majú tendenciu okamžite prerásť do sporov osobných, že kamaráti sa proste nekritizujú, o ich práci si svoje môžeme myslieť iba potichu, že

vytknúť niekomu nejakú chybu znamená veľmi vysoké riziko, že sa urazí a jediné o čo mu pôjde bude, ako nám to vrátiť. Máme samozrejme aj my svoje odborné diskusné platformy v troch reálnych právnických periodikách, skúste si ale spomenúť ako často na ich stránkach naďabíte na nejakú naozaj zásadnú názorovú výmenu medzi, povedzme, doktrínou a sudcami o nejakej právnej otázke? Možno len zle a málo čítam.

Ak by som teda v samom závere mal v nejakej výraznej skratke pomenovať dôvod zlyhávania súdov pri výkone ich poverenia, je ním relatívne vysoká absencia ponuky aj dopytu po externých formálnych aj neformálnych korektívoch, čiže absencia dopytu a ponuky mimosystémovej spätnej, povedzme že aj zodpovednostnej väzby. Riešením je, samozrejme, úsilie externého prostredia takúto väzbu trpezlivo ponúkať a úsilie účastníkov systému takúto väzbu prijímať a vyhľadávať ju. Hovorím to pritom s vedomím, že v tejto sále možno predpokladať prítomnosť tých, ktorí sa mojimi zovšeobecneniami môžu právom cítiť dotknutí. Sú to zovšeobecnenia, samozrejme, ja sám som si ešte u žiadneho sudcu, ktorého osobne poznám, nikdy nič nielen, že nevybavil, ale ani si neskúsil vybaviť. A je to možno dokonca zovšeobecnenie, ktoré nemá vôbec žiadne opodstatnenie, lebo to, čo som popísal, sa odohráva výlučne na okraji. Či sa ten okraj nestáva jadrom a či sa tá špirála čiernych pasažierov nezačína dostávať do poschodí, v ktorých platiacimi pasažiermi zostane len frustrovaná menšina, nechávam v polohe otvorenej otázky. Ďakujem za pozornosť a za pozvanie.